

нейтралізувати негативні.

У цілому зусилля соціальних педагогів повинні бути спрямовані на сприяння соціальної адаптації дитини, тобто на її активне пристосування до прийнятих у суспільстві правил і норм поведінки або на подолання наслідків впливу негативних факторів.

Таким чином, проблеми соціального виховання надзвичайно актуалізуються на переломних етапах розвитку суспільства. У зв'язку з цим подальшого дослідження потребує соціальне виховання як механізм формування особистості адаптованої до умов кризового соціуму.

Література та джерела

1. Андрусенко О.В. Актуальність соціального виховання молоді у процесі демократизації українського суспільства [Текст] / О.В.Андрусенко // Наше гасло. – 2004. – 2004. – №1/2. – С.282-284
2. Безпалько О.В. Соціальне виховання [Текст] / О.В.Безпалько // Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К., 2003. – С.30-32
3. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика: Учебник / Л.В.Мардахаев. – М.: Гардарики, 2005. – 269 с.
4. Мудрик А. Социальная педагогика / А.Мудрик. – М.: Академия, 2005. – 200 с.
5. Плоткин М. Социальное воспитание как научная категория [Текст] / М.Плоткин // Социальная педагогика. – 2004. – № 3. – С.22-24
6. Помогайба В. І. З історії розвитку основних проблем педагогічної науки в Українській РСР / В.І.Помогайба // Педагогіка : респ. наук.-метод. зб. – Вип. 5. – К., 1967. – С.17-46
7. Радул В. Соціальний характер виховання [Текст] / В.Радул // Шлях освіти. – 2004. – № 3. – С.6-9
8. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Н.А.Сейко. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с.

Проблеми соціального виховання надзвичайно актуалізуються на переломних етапах розвитку общества, когда растет потребность в эффективной, научно обоснованной системе социального воспитания, которая могла бы защитить молодое поколение от кризисных явлений. В статье проанализировано социальное воспитание как социально-педагогическая категория, охарактеризовано его принципы, рассмотрено соотношение понятий «социализация» и «социальное воспитание».

Ключевые слова: социальное воспитание, социализация.

The problems of social education extraordinarily are very urgent on the critical stages of development of a society, when a necessity in effective, scientifically to the system of social education grows, which would protect the young generation from the phenomena of crises. Social education as socially-pedagogical category has been analysed in the article, his principles have been described, correlation of concepts «socialization» and «social education» has been considered.

Key words: social education, socialization, phenomena of crises, socially-pedagogical category.

УДК 372.853

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАННІ ФІЗИКИ

Ліскович Олена Володимирівна,
м.Миколаїв

Актуальність статті полягає у дослідженні потенціалу фізики як навчального предмета щодо формування здоров'язбережувальної компетентності учнів основної школи. З цією метою було розглянуто структуру даної компетентності з позиції можливостей шкільної фізики; визначено критерії відбору змісту навчального матеріалу, форм і методів організації навчальної діяльності учнів, проаналізовано зміст підручників із фізики. На прикладі розділу курсу фізики 9 класу «Електричне поле» спроектовано процес навчання, орієнтований на формування навичок ведення здорового способу життя в учнів основної школи.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, здоров'язбережувальна компетентність.

Здоров'я підростаючого покоління – це показник суспільного розвитку, могутній чинник впливу на економічний і культурний потенціал держави. Нинішній стан здоров'я та спосіб життя дітей і молоді є загрозою для майбутнього країни, адже кожна п'ята дитина народжується з відхиленнями в стані здоров'я, а у 90 % школярів діагностуються різні види захворювання.

В Україні прийнято ряд програм, спрямованих на збереження та зміцнення здоров'я підростаючого покоління:

- Національна програма «Діти України» (1996 р.);
- Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» (1998 р.);
- Національна доктрина розвитку освіти в Україні (2002 р.);
- Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді (2004 р.);
- Державна програма «Репродуктивне здоров'я нації» (2007 р.);
- Міжгалузєва комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002-2011 рр.

Відповідно до вищезазначених документів пропаганда здорового способу життя, стимулювання в молоді прагнення до культури здоров'я відносяться до пріоритетних напрямів розвитку освіти. Загалом це стосується виховного процесу, але питання здоров'я необхідно вводити і в зміст навчальних предметів, що дасть можливість не тільки поглибити знання учнів і здійснювати міжпредметні зв'язки, а й продемонструвати їм зв'язок навчального матеріалу з повсякденним життям, привчити піклуватися про власне здоров'я. Тим більше, що сформованість навичок здорового способу життя як результат освіти проголошено в загальних критеріях оцінювання навчальних досягнень учнів (наказ МОН України від 05.05.08 № 371), де зазначено, що метою навчання повинні бути сформовані компетентності, як загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді та цінностях особистості [5].

Однією з ключових (найбільш універсальних) компетентностей визначено здоров'язбережувальну, що пов'язана з готовністю вести здоровий спосіб життя у фізичній, соціальній, психічній та духовній сферах.

Роль шкільного курсу фізики щодо збереження здоров'я є значною, оскільки закони фізики становлять як теоретичну, так і практичну основу даного процесу. Аналіз наукової літератури [2; 6; 7; 11; 12] засвідчив, що окремі положення збереження здоров'я школярів у процесі навчання висвітлені в працях В.Ф.Базарного, В.Я.Синенко, М.К.Смирнова, О.В.Вакулєнко, С.В.Лапаєнко та інших фахівців. Однак, у них відображено загальні напрями збереження здоров'я без урахування шкільних предметів.

Методичні умови збереження здоров'я школярів у процесі вивчення фізики розглядає у своїй роботі Г.І.Атаманова [8]. Проте в практиці навчання фізики в школі проблема формування здоров'язбережувальної компетентності (далі – ЗЗК) належного відображення не знайшла. Про це свідчать результати опитування вчителів, відповідно яким:

- у підручниках фізики практично не висвітлюється інформація про вплив абіотичних факторів (атмосферного тиску, світла, радіаційного фону, електромагнітного поля та ін.) на здоров'я людей;
- в окремих підручниках наявні повідомлення мають безсистемний характер;
- на уроках фізики не проводиться відповідна робота.

У контексті зазначеного проблема підготовки учнів основної школи до ведення здорового способу життя є актуальною. Отже, метою даної статті є дослідження потенціалу фізики як шкільного предмета щодо формування здоров'язбережувальної компетентності (далі – ЗЗК) учнів основної школи.

Досягнення мети вимагало постановки таких завдань:

- проаналізувати зміст поняття здоров'я, визначеного в нормативних документах і науковій літературі, визначити його складові;
- обґрунтувати можливості фізики як навчального предмета щодо формування навичок здорового способу життя;
- розглянути структуру ЗЗК з позиції можливостей фізики як навчального предмета;
- визначити критерії відбору змісту навчального матеріалу, форм і методів організації навчальної діяльності, що сприяють формуванню ЗЗК учнів основної школи;
- спроектувати процес формування ЗЗК учнів основної школи на прикладі теми «Електричне поле».

У ході розв'язання першого завдання було проаналізовано нормативні документи [4; 9; 10] і з'ясовано що:

- здоров'я людини визначається комплексом біологічних і соціальних факторів. За визначенням ВООЗ здоров'я – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Отже, здоров'я розглядається не лише як ресурс, а й як мета життя;
- у посібнику [1] наводиться 99 означень здоров'я різних авторів, кожен із яких розглядав його з позиції своєї науки чи навіть відповідно до спрямування своїх досліджень;
- нормативні документи, перелічені вище, у визначеннях здоров'я спираються на ВООЗ;
- національною програмою «Діти України» визначено чотири аспекти здоров'я: фізичне, психічне, духовне та соціальне. Аналіз літератури дозволив також установити:
- формування здорового способу життя, культури здоров'я, підвищення їх виховних можливостей потребує максимальної

уваги до мотиваційної сфери дітей та молоді у прагненні бути здоровими. Мотивація на здоровий спосіб життя – це система ціннісних орієнтацій, внутрішніх спонук до збереження, відновлення і зміцнення здоров'я;

- поняття «здоров'я» нерозривно пов'язане з поняттям «здоровий спосіб життя» як сценарій життєдіяльності, спрямований на збереження та поліпшення здоров'я людей. Результатом сформованості здорового способу життя є культура здоров'я як інтегративна якість особистості і показник вихованості, що забезпечує певний рівень знань, умінь і навичок формування, відтворення, та зміцнення здоров'я і характеризується високим рівнем культури поведінки стосовно власного здоров'я та здоров'я оточуючих [4];

- критеріями формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді є:

- на рівні фізичного здоров'я: прагнення фізичної досконалості, ставлення до власного здоров'я як до найвищої соціальної цінності, фізична розвиненість, загальна фізична працездатність, загартованість організму, дотримання раціонального режиму дня, виконання вимог особистої гігієни, правильне харчування;
- на рівні психічного здоров'я (психологічного комфорту): відповідність пізнавальної діяльності календарному віку, розвиненість довільних психічних процесів, наявність саморегуляції, адекватна самооцінка, відсутність акцентуацій характеру та шкідливих звичок;
- на рівні духовного здоров'я: узгодженість загальнолюдських та національних морально-духовних цінностей, наявність позитивного ідеалу, працелюбність, почуття прекрасного в житті, у природі, мистецтві;
- на рівні соціального здоров'я (соціального добробуту): сформована громадянська відповідальність за наслідки нездорового способу життя, соціально орієнтована комунікативність, доброзичливість у ставленні до людини, здатність до самоактуалізації, саморегуляції, самовиховання.

Аналіз вищезазначених критеріїв дає підстави стверджувати, що в змісті навчання фізики є можливості щодо формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя на рівні всіх аспектів здоров'я (таблиця 1).

Таблиця 1

Можливості фізики як шкільного предмета щодо формування мотивації учнів до збереження здоров'я

Вид здоров'я	Зміст навчання фізики, що сприяє формуванню мотивації учнів щодо збереження різних видів здоров'я
Фізичне	Теоретичний компонент: фізична суть процесів, що відбуваються в організмі людини; принцип дії медичного обладнання для діагностики, лікування та профілактики хвороб; фізичні методи визначення якості харчових продуктів; фізичне обґрунтування правил безпечної поведінки. Практичний компонент: навички визначення параметрів власного організму (зріст, маса, температура, гострота слуху, зору, реакції); виконання простих фізіотерапевтичних процедур для лікування та профілактики захворювань; безпечне використання побутових, медичних приладів, техніки тощо; визначення раціону харчування з урахуванням енергетичних затрат
Психічне	Теоретичний компонент: фізичне обґрунтування негативного впливу шкідливих звичок (тютюнопаління, уживання алкоголю) на організм дитини. Практичний компонент: використання форм та методів навчання, що сприяють формуванню пізнавальних, самоосвітніх навичок, самоорганізації та самооцінки
Духовне	Теоретичний компонент: ознайомлення з життєвим шляхом видатних учених-фізиків, у тому числі українських, розгляд їх моральних якостей як прикладу для наслідування; демонстрація краси та довершеності природи, природних явищ. Практичний компонент: формування навичок відповідального ставлення до природи та її ресурсів
Соціальне	Теоретичний компонент: пояснення з точки зору фізики негативного впливу людської діяльності на довкілля та їх наслідків на здоров'я як окремої людини, здоров'я нації, усього людства. Практичний компонент: формування навичок раціонального природокористування як умови подальшого розвитку людської цивілізації

Визначення структури ЗЗК передбачало вивчення цього питання в науковій літературі. Ознайомлення з працями [3, с.19] дало можливість установити, що Д.Є.Воронін визначає поняття

«здоров'язберігаюча компетентність» як інтегральну, динамічну рису особистості, що проявляється в здатності організувати й регулювати здоров'язберігаючу діяльність; адекватно оцінювати

свою поведінку, а також вчинки й погляди навколишніх; зберігати та реалізовувати власні здоров'язберігаючі позиції в різних, зокрема, несприятливих умовах, виходячи з особисто усвідомлених та засвоєних моральних норм і принципів, а не за рахунок зовнішніх сил; протистояти тиску, протидіяти впливам, що суперечать внутрішнім установкам, поглядам і переконанням, активно їх перетворювати, самостійно приймати моральні рішення. В.Д.Шарко на основі загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти визначає компетентність як знання, уміння, навички + практика + досвід + цінності [19].

У контексті нашого дослідження більш цінним є визначення В.Д.Шарко, оскільки воно дозволяє конкретизувати компоненти компетентності на матеріалі будь-якого навчального предмета, у тому числі й фізики. На його підставі визначимо складові ЗЗК, які можуть формуватися під час вивчення фізики:

- *знання* про фізичні основи функціонування організму людини; фізичні фактори, що негативно впливають на здоров'я, способи збереження та поліпшення здоров'я, правила безпечного використання побутових приладів, фізичного та медичного обладнання;
- *уміння* берегти та поліпшувати своє здоров'я, його показники;
- *навички* збереження здоров'я, що ґрунтуються на фізичних процесах; безпечного використання приладів і обладнання;
- *практичне застосування* наявних знань, умінь і навичок у життєвих ситуаціях, пов'язаних із впливом на здоров'я;
- *досвід* виконання дій, що сприяють покращенню та збереженню здоров'я;
- усвідомлення *цінності* власного здоров'я та здоров'я оточуючих, переконання в необхідності його збереження та поліпшення.

Усе вищевикладене дає підстави для визначення критеріїв відбору змісту навчального матеріалу та форм і методів навчання, що сприяють формуванню ЗЗК. Додатковий навчальний матеріал повинен мати міжпредметний зміст, розкривати світоглядний характер, екологічний та практичний аспект теми, що вивчається; підбиратися на принципах природовідповідності та здоров'язбереження.

Практично будь-яка тема шкільного курсу фізики має потен-

ціал для формування правильного ставлення учнів до здоров'я, проте ефективність залежить і від вибору форм та методів навчання. Фізика має потужний засіб впливу на учнів – це фізичний навчальний експеримент, представлений у вигляді фізичних демонстрацій, фронтальних дослідів (експериментальних завдань), лабораторних робіт, фізичного практикуму, домашніх експериментальних завдань.

Серед технологій, що сприяють формуванню ЗЗК, особливо варто виділити технології особистісне орієнтованого навчання, які враховують особливості кожного учня і спрямовані на розкриття його потенціалу. До них також варто віднести технології проектно-діяльності, диференційованого та кооперативного навчання.

Враховуючи все вищевикладене, спроєкуємо вивчення теми «Електричне поле» у 9 класі, спрямоване на формування ЗЗК. Проектування передбачало вивчення: 1) програми з фізики з метою виявлення закладених вимог і можливостей формування здорового способу життя; 2) змісту підручників.

Аналіз даного розділу програми з фізики виявив, що в державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів практично не зазначається необхідність формування ЗЗК. Присутні лише вказівки на ознайомлення учнів із її елементами: *учень наводить приклади ... впливу електричного поля на живі організми; дотримується правил безпеки під час роботи з накопичувачами електричних зарядів високої енергії.*

Нами було проаналізовано зміст підручників фізики для 9 класу [14-18] і встановлено, що інформація, пов'язана з різними аспектами здоров'я, висвітлена в розділі «Електричне поле» даних підручників на такому рівні:

- має поодинокий характер і стосується лише правил безпечної поведінки під час грози [14, 16];
- відсутня [15];
- розкрито вплив електричного поля на живі організми та методи вирішення даної проблеми [13];
- наведено інформацію про небезпеку статичної електрики, правила поведінки під час грози, застосування електризації для очищення повітря [17].

Ураховуючи зазначене, нами було розроблено проект формування ЗЗК на матеріалі розділу «Електричне поле», який представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Проект вивчення розділу «Електричне поле» у 9 класі, орієнтований на формування ЗЗК учнів

№ п/п	Тема уроку	Зміст навчального матеріалу	Форми та методи навчання	Очікувані результати
1.	Електризація тіл. Електричний заряд. Два роди електричних зарядів. Дискретність електричного заряду.	Дія статичної електрики на організм людини; небезпека накопичення електричного заряду.	Самостійна робота з інформацією, узагальнення у вигляді опорного конспекту. Виготовлення саморобного електроскопа.	Усвідомлення шкідливого впливу статичної електрики, небезпеки накопичення зарядів. Знання умов, за яких відбувається накопичення статичної електрики.
2.	Лабораторна робота № 1 «Дослідження взаємодії заряджених тіл».	Залежність впливу електричних зарядів від відстані; речовини, що проводять електричний заряд.	Фронтальний фізичний експеримент, домашні експеримент-тальні завдання.	Знання способів електризації тіл, формування навичок нейтралізації статичної електрики за допомогою провідників, відбору матеріалів для побутового використання (одяг, інструменти, ізоляція).
3.	Будова атома. Електрон. Іон. Закон збереження електричного заряду.	Клітинна будова організмів.	Демонстраційний експеримент.	
4.	Електричне поле. Взаємодія заряджених тіл. Закон Кулона.	Вплив електричного поля на організм людини, правила безпечної поведінки під час грози.	Підготовка повідомлення (усно, презентація тощо). Учніський дослідницький проект.	Розуміння причин негативного впливу електричного поля на організм людини та методів вирішення даної проблеми; правил поведінки під час грози.
5.	Розв'язування задач із теми «Електричне поле».	Практичне застосування електризації (очищення повітря).	Розв'язування якісних, розрахункових, експеримент-тальних, графічних задач.	Урахування електростатичних явищ у побуті, на виробництві для уникнення негативного впливу на здоров'я.

Відповідно до вищезгаданого можна зробити *висновки*. Фізика як навчальний предмет має потужний потенціал для формування ЗЗК учнів основної школи;

Формування ЗЗК учнів основної школи під час вивчення фізики можливе за умови:

- включення до змісту уроків додаткової інформації прикладного змісту, яка відображає значення фізики для збереження здоров'я людини і має міжпредметний зміст;
- спрямованості навчального процесу на формування мотивації здорового способу життя як під час навчання фізики, так і

в повсякденному житті;

- реалізації технологічного підходу, орієнтованого на збереження здоров'я учнів, розвиток їх пізнавальної активності.

Запорукою успішної роботи з формування ЗЗК учнів основної школи є готовність учителя фізики до її проведення (проектування процесу формування ЗЗК на рівні розділу, теми).

Перспективою подальших розвідок є теоретичне обґрунтування й розробка методів технологічного підходу, орієнтованого на збереження здоров'я учнів загальноосвітньої школи.

Література та джерела

1. Булич Е.Г. Валеологія. Теоретичні основи валеології: Навч. посібник / Е.Г.Булич, І.В.Муравов. – К.: ІЗМН, 1997. – 224 с.
2. Вакуленко О.В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Теорія, методика та організація соціально-культурної діяльності»/ Олена Володимирівна Вакуленко. – К., 2001. – 20 с.
3. Воронін Д.Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: дис... канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Дмитро Євгенович Воронін. – Херсон, 2006. – 222 с.
4. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя дітей та молоді // Завуч. – 2004. – № 28. – С. 23-28.
5. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів // Фізика та астрономія в школі. – 2008. – № 4. – С.12-17
6. Лапаєнко С. В. Формування ціннісних орієнтацій старших підлітків на здоровий спосіб життя: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Світлана Володимирівна Лапаєнко. – К., 2000. – 18с.
7. Массовая первичная профилактика школьных форм патологии или развивающие здоровье принципы конструирования учебно-познавательной деятельности в детских садах и школах: Методические рекомендации / Под ред. В.Ф.Базарного. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrono.ru/libris/lib_b/massov.html>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
8. Атаманова Г. И. Методические условия сохранения здоровья школьников в процессе обучения физике : автореферат дис. .. кандидата педагогических наук: 13.00.02. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к журналу: <http://www.dissers.info/abstract_341001.html>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
9. Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації».
10. Національна програма «Діти України».
11. Синенко В.Я. Сохранение здоровья учащихся школ как многофакторная проблема / В.Я.Синенко. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<http://www.sibuch.ru/node/69>>. – Загол з екрану. – Мова рос.
12. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Н.К.Смирнов. – М.: АРКТИ, 2005. – 320 с.
13. Фізика. 9 клас: Підручник / Ф.Я.Божина, М.М.Кірюхін, О.О.Кірюхіна. Х.: Видавництво «Ранок», 2007.
14. Фізика. 9 клас: Підручник / І.М.Гельфгат, Л.Е.Генденштейн. – Х.: Видавництво «Гімназія», 2009.
15. Фізика. 9 клас: Підручник / О.І.Ляшенко, Є.В.Коршак, В.Ф.Савченко. – К.: Зодіак-ЕКО, 2009.
16. Фізика. 9 клас: Підручник / В.Д.Сиротюк. – К.: Видавництво «Генеза», 2009.
17. Фізика. 9 клас: Підручник / М.І.Шут, М.Т.Мартинюк, Л.Ю.Благодаренко. – К.: Видавництво «Перун», 2009
18. Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації».
19. Шарко В.Д. Методологічні засади сучасного уроку: Посібник для керівників шкіл, учителів, працівників інститутів післядипломної педагогічної освіти/ В.Д.Шарко. – Херсон: Видавництво ХНТУ, 2008. – 112 с.

Актуальность статьи состоит в исследовании потенциала физики как учебного предмета по формированию здоровьесберегающей компетентности учащихся основной школы. С этой целью была рассмотрена структура данной компетентности с позиции возможностей школьной физики, определены критерии отбора содержания учебного материала, форм и методов организации учебной деятельности учащихся, проанализировано содержание учебников по физике. Представлен проект процесса обучения, ориентированного на формирование здоровьесберегающей компетентности учащихся основной школы, на примере раздела «Электрическое поле» курса физики 9 класса.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, здоровьесберегающая компетентность.

Actuality of the article is to study physics as a potential discipline for the formation health maintaining competence of secondary school pupils. For this purpose, was considered the structure of competence from the perspective of opportunities school physics, the criteria selecting the content of educational material, forms and methods of educational activities of students, the content of the textbooks of physics. On the example of the course grade 9 physics "Electric field" designed learning-oriented skills of healthy lifestyles in secondary school pupils.

Key words: health, healthy lifestyles, health maintaining competence.